

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Agnes Baude

En resa i ruset

- en rättshistorisk och samtida undersökning av
uppsåtsbedömningen vid självförvållad berusning

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Tova Bennet

Termin: HT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Metod och urval	5
1.4 Material	6
1.5 Avgränsningar	6
1.6 Disposition	7
2 OM BROTT, SKULD OCH ANSVAR	8
2.1 Allmänna straffrättsgrundsatser	8
2.2 Skuld	9
2.3 Ansvar vid rus	11
3 HISTORISK TILLBAKABLICK	14
3.1 1733 års kungliga förordning	14
3.2 1864 års strafflag och tillräknelighetsläran	15
3.3 Debatten under 1920-talet	16
3.4 Brottsbalkens införande	17
3.4.1 Kritik mot brottbalkens lagmotiv	18
3.5 NJA 1973 s. 560 – ”barnvagnsfallet”	18
3.5.1 Diskussion efter ”barnvagnsfallet”	20
4 DET AKTUELLA RÄTTSLÄGET	21
4.1 NJA 2011 s. 563 – ”rusdomen”	21
4.2 NJA 2011 s. 611 – ”lastbilssläpet”	23
4.3 NJA 2012 s. 45 – ”samurajsvärdet”	24

4.4	Debatten efter rättsfallen	25
5	UNDERSÖKNING AV RÄTTSFALL	27
5.1	Inledning	27
5.2	Fingerat uppsåt	28
5.2.1	Ren eftergift av uppsåtskravet	28
5.2.2	Eftergift baserad på att den tilltalade borde vetat bättre	28
5.3	Hypotetiskt utvidgat uppsåt	29
5.4	Vanlig uppsåtsbedömning	30
6	ANALYS OCH REFLEKTION	31
6.1	Analys av det historiska perspektivet	31
6.2	Analys av HD:s nya linje	32
6.3	Analys av rättstillämpningen i underinstanserna	33
6.4	Avslutande reflektion	34
	BILAGA A	35
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	37
	Offentligt tryck	37
	Litteratur	37
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	39

Summary

A nearly never-ending question within the Swedish penal law is how to assess the intent of a self-induced intoxicated offender. The Swedish legal system has during the legislative history adopted multiple positions in the topic which the essay seeks to investigate in the context of legal development. The current legal position is investigated through an analytical case study of 32 rulings from the Swedish court of appeal delivered during 2018. The purpose of the case study is to examine whether the adjudication after the precedent ruling NJA 2011 s. 563 is uniform or if different interpretations of the law are resulting in unpredictable outcomes.

As a result of the initial regulation of intoxicated perpetrators in 1733, intoxication was no longer considered an extenuating circumstance. Pietistic tendencies during the Enlightenment induced an increasingly strict moral upon citizens, and a new school of legal policies. These pietistic ideas can also be attributed to the fictionalisation of culpability in criminal justice during the 20th century. The fundamental liability of a culprit with a self-induced intoxication could, accordingly, rely on fiction. This interpretation found support with the introduction of the Penal Code and its regulation of intoxication in 1:2 p. 2. The proactive stance against alcohol dominated the application of law until a reversal was made by the Swedish supreme court in NJA 2011 s. 563. From 2011, no intent was to be fictionalised, but ruling of culpability would instead rely on regular principles of intent, in compliance with the rule of law. There was however concerns whether the new legal position would be applicable and predictable, or not. The case study in the essay confirmed the latter, based on the following results: seven, out of 32 the cases under considerations, conform to some fictionalisation when judging intent. The author concludes that a clarifying legislation is needed in order to achieve a more coherent application of law.

Sammanfattning

En närmast evig fråga i den svenska straffrätten är hur uppsåtsbedömningen ska utföras vid gärningspersoner påverkade av självförvållad berusning. Svensk rätt har genom historien antagit olika ståndpunkter i frågan vilka i uppsatsen utreds genom ett rättsutvecklingsperspektiv. Det rådande rättsläget undersöks genom en rättsanalytisk rättsfallsanalys av 32 hovrättsdomar från 2018. Rättsfallsundersökningens syfte är att utreda huruvida rättstillämpningen efter det vägledande prejudikatet NJA 2011 s. 563 är enhetlig eller om det fortfarande tillämpas olika tolkningar av uppsåtsbedömningen och att rättsläget således är oförutsebart.

I och med den första regleringen av berusade gärningspersoner år 1733 slutade berusning betraktas som en förmildrande omständighet inom svensk rätt. De pietistiska strömningarna under upplysningstiden bar med sig hårdare moraliska krav på medborgarna och en ny typ av rättspolitiska mål. Dessa pietistiska tankebanor avspeglas även under 1900-talet när det för straffrätten grundläggande skuldkravet gjordes avsteg ifrån vid självförvållat rus. En självförvållat berusad gärningspersons uppsåt började under denna period till viss del att fingeras. I och med brottbalkens införande och dess rusbestämmelse i 1:2 st. 2 fick denna tolkning ett starkare stöd. Den alkoholpreventiva inställningen dominerande rättstillämpningen fram till HD:s helomvändning i NJA 2011 s. 563. Från och med 2011 skulle inget uppsåt fingeras utan ansvaret skulle istället baseras på vanliga uppsåtsregler med hänvisning till grundläggande rättssäkerhetsprinciper. Det nya rättsläget befarades dock bli svårtillämpat och oförutsebart. Uppsatsens rättsfallsundersökning bekräftar detta, baserat på följande: i sju av de 32 rättsfall som granskats tillämpas någon typ av fingerad uppsåtsbedömning. Författarens slutsats är att det behövs förtydligande lagstiftning för att kunna uppnå en mer koherent rättstillämpning.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (1950)
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
RÅ	Riksåklagaren

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Alkohol har historiskt sett spelat en stor roll i det svenska samhället, dessvärre även för de brott som begåtts under dess rus. Alkohol tenderar göra personer mer aggressiva, impulsiva och våldsbenägna. Detta i kombination med att vårt medvetande sänks och verkligheten kan uppfattas felaktigt. En stor andel av framförallt våldsbrotten förövas under påverkan av berusningsmedel, särskilt alkohol.¹

Det är närmast en evig fråga inom straffrätten hur man bör utföra uppsåtsbedömningen av en berusad gärningsperson. Den uppenbara problematiken är att personen i fråga inte kommer ihåg sitt agerande och/eller inte kan förklara sin handling.² Förutsättningen för personligt ansvar är knutet till den specifika skuld som ådagaläggs genom gärningen. Att vid skuldbedömningen lägga vikt vid gärningspersonens karaktär, moral eller ett förkastligt agerande i ett tidigare skede, hör religiöst styrda eller totalitära samhällen till.³ Det är således av stor praktisk betydelse hur skuldreglerna utformats vid frivillig berusning.

Uppsatsen kommer att presentera de olika förhållningssätt till berusade gärningspersoner som svensk rätt intagit ur både ett rättshistoriskt och samtida perspektiv.

¹ Jareborg (1994) s. 236.

² Ulväng (2016) s. 269.

³ Jareborg (1994) s. 220.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen syfte är att undersöka hur självförvårdad berusning påverkar uppsåtsbedömningen inom den svenska straffrätten. Arbetet studerar både det dominerande rättsläget såsom det presenteras i praxis och doktrin, och hur rättstillämpningen sker i underinstanserna. Genom ett rättsutvecklingsperspektiv ämnar uppsatsen finna förklaringar till det nuvarande förhållningssätt svensk rätt antagit, samt om, och i så fall hur, dessa historiska idéer och tankebanor avspeglas i den samtida rättstillämpningen.

För att uppfylla uppsatsens syfte utgår framställningen från följande frågeställningar:

- Hur har uppsåtsbedömningen av berusade gärningspersoner skett rättshistoriskt inom svensk rätt?
- Vad innebär dagens rättsläge i och med HD:s prejudikat NJA 2011 s. 563?
- Hur sker rättstillämpningen i underinstanserna efter det nya prejudikatet?

1.3 Metod och urval

Den rättsdogmatiska metoden har använts för att studera den rättshistoriska utvecklingen. Metoden går ut på att genom användandet av vedertagna rättskällorna utröna vad som är gällande rätt.⁴ Då den rättsdogmatiska metoden endast intresserar sig för normerna och inte för dess tillämpning utförs den undersökande delen i enlighet med den rättsanalytiska metoden som möjliggör bl.a. analyser om i vilken mån underinstanser avviker från prejudikat.⁵ Arbetet utgår från ett rättsutvecklingsperspektiv där de historiska idéerna ges utrymme i analysen av samtiden.

⁴ Kleineman (2018) s. 21.

⁵ Ibid. s. 24; Sandgren (2018) s. 51.

För att undvika ett tendensiöst urval och för att uppnå ett representativt resultat har jag valt att granska samtliga hovrättsdomar från 2018. För att finna rättsfall sökte jag med nyckelorden ”självförvållat rus” på den juridiska databasen JUNO. Sökningen avgränsades till att enbart omfatta avgöranden som prövats i hovrätt under det valda året. Detta resulterade i 32 domar i vilka uppsatsen fokuserar på uppsåtsbedömningen. Efter att samtliga avgöranden granskats kategoriserades dem beroende på hur, eller om, skuldprövningen utförts. Av integritetsskäl har alla domar anonymiserats. I bilaga A bifogas en förteckning av samtliga rättsfall som undersökts.

1.4 Material

Det relevanta materialet för uppsatsen har bestått av lagtext, förarbeten, prejudikat samt omfattande doktrin. När det gäller den tidiga historien spelar Stig Jägerskiölds artikel ”Straffansvar vid rus – en rättshistorisk studie” en betydande roll. Den yngre historiska delen utgörs av lagmotiv, praxis, litteratur och artiklar. Uppsatsens samtida del bygger främst på NJA 2011 s. 563 och de 32 hovrättsdomarna. Prejudikatets efterföljande debatt har hämtat information från bl.a. artikeln ”En diskussion om den s.k. rusdomen NJA 2011 s. 563” av Madeleine Leijonhufvud, Petter Asp och Magnus Ulväng.

1.5 Avgränsningar

Uppsatsen fokuserar på uppsåtliga brott då det är främst vid dessa som problematiken är relevant. Oaktsamhetsbrott studeras således inte. Vidare ges inte psykosor framkallade av alkohol något utrymme då detta är att anse som ett icke självförvållat sinnesförvirrat tillstånd.⁶ En kortfattad genomgång av straffrätten beskrivs där endast det för uppsatsen relevanta ingår. Avslutningsvis lämnas inget utrymme för det faktum att HD i NJA 2011 s. 563 inte prövade frågan i plenum, vilket har ifrågasatts av vissa.⁷

⁶ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 370ff.

⁷ T.ex. Wennberg (2011/12) s. 905.

1.6 Disposition

I framställningens andra kapitel redovisas en översiktlig genomgång av de för uppsatsen relevanta straffrättsprinciperna och straffrättsliga begrepp. Som en introduktion till ämnet avslutas kapitlet med en kort fördjupning om straffansvar under berusning och tre dominerande tolkningsmodeller. Tredje kapitlet redogör för de historiska förhållningssätten gentemot berusade lagöverträdare inkluderat det tidigare vägledande prejudikatet NJA 1973 s. 560. Fjärde kapitlet fokuserar på gällande rätt och den diskussion som följt efter NJA 2011 s. 563. Femte kapitlet består av rättsfallsundersökningen från de svenska underinstanserna. Sjätte kapitlet innefattar analys och sammanfattande reflektioner.

2 Om brott, skuld och ansvar

2.1 Allmänna straffrättsgrundsatser

I BrB 1:1 stadgas att:

”brott är en gärning som i denna balk är beskriven eller i annan lag eller författning och för vilken straff som sägs nedan är föreskrivet.”

Ur bestämmelsen kan man härleda den inom straffrätten grundläggande *legalitetsprincipen* vars syfte är att kontrollera godtyckligt maktutövande och därmed fastställa en garanti för rättssäkerhet för den enskilde.⁸ Principen ämnar skapa förutsebarhet gällande när och i viss mån hur individen kan komma att bli föremål för straffrättsliga ingripanden.⁹ Legalitetsprincipen kan hänföras till de fundamentala principerna om konformitet och skuld.¹⁰

Konformitetsprincipen anger att straff endast får åläggas den som kunnat rätta sig efter lagen.¹¹ Principen innefattar krav på att gärningspersonen både ska ha förmåga att rätta sig efter lagen samt att denne har sådana kunskaper som krävs för att göra det, s.k. tillfälle att följa lagen.¹² Frånvaro av förmåga att följa lagen sker när gärningspersonen, trots vetskap om vad ska och bör göras, är oförmögen att kontrollera sitt handlande och därtill utför en kriminaliserad gärning. Tillfälle att följa lagen saknas för den som inte förstår innebörden av sin handling.¹³

⁸ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2018) s. 28f.

⁹ Jareborg (1994) s. 336.

¹⁰ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 48.

¹¹ Ibid.

¹² SOU 2012:17 s. 523f.

¹³ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2018) s. 37.

Skuldprincipen renodlar frågan om vad personen som utfört en straffbelagd gärning har haft för förståelse och inställning inför den utförda gärningen.¹⁴ Enligt principen är det endast den som kunde rå för sin handling vid gärningstillfället som kan hållas straffrättsligt ansvarig.¹⁵ Skuldprincipen innebär vidare att skuldbedömningen bör göras utifrån den enstaka gärningen, inte utifrån gärningspersonens levnadssätt eller karaktärsdrag.¹⁶ Den straffrättsliga skulden är således såsom Nils Jareborg uttryckt av ”episodisk karaktär och inte dispositionell”.¹⁷

För att ett brott ska ha förövats krävs det således enligt legalitetsprincipen att den gärning som begåtts är beskriven i en författning och att straff för gärningen är föreskrivet. Vidare måste ytterligare rättssäkerhetsprinciper vara uppfyllda såsom konformitetsprincipen och skuldprincipen. Detta är dock inte en fullständig beskrivning av när ett brott har begåtts utan en rad andra brottsförutsättningar av allmän karaktär måste vara för handen.¹⁸ Dessa förutsättningar kan delas upp i rekvisit som tar sikte på gärningen, s.k. objektiva rekvisit, respektive rekvisit gällande gärningspersonens ansvar och skuld. Det är främst rekvisiten beträffande ansvar och skuld, de s.k. subjektiva rekvisiten, som har relevans för uppsatsen.

2.2 Skuld

Inom svensk straffrätt finns två ansvarsformer vilka utgörs av uppsåt och oaktsamhet. Den som har handlat uppsåtligen besitter ett helt annat ansvar för gärningen än den som saknat uppsåt, personen har genom sitt uppsåtliga handlande uppvisat skuld.¹⁹

Kortfattat innebär uppsåtskravet att gärningspersonen är medveten om och förstår innebörden av vad denne gör - att gärningspersonen har företagit

¹⁴ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2018) s. 37.

¹⁵ SOU 2012:17 s. 522

¹⁶ Jareborg (1994) s. 338.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 58.

¹⁹ Jareborg (1994) s. 219.

handlingen med ”vett och vilja”.²⁰ Detta innefattar dels medvetenhet om den faktiska gärningen, dels någon form av förståelse för vilka följder som gärningen har, eller kan komma att få.²¹ En första förutsättning i ansvarsbedömningen är således att gärningspersonen agerat i medvetet tillstånd.²²

I gällande rätt görs åtskillnad mellan tre uppsåtsformer med varierande styrka. Dessa utgörs av avsiktssuppsåt, insiktssuppsåt och likgiltighetsuppsåt.²³ Likgiltighetsuppsåtet vilket utgör uppsåtets nedre gräns föreligger om gärningspersonen insett risken för effekten och varit likgiltig inför denna. En sådan likgiltighet är för handen när förverkligandet av risken inte var en för gärningspersonen relevant anledning att avstå från gärningen.²⁴ Likgiltighetsuppsåts torde vara den uppsåtsform som mestadels förekommer vid berusade gärningspersoner.²⁵

Samtliga brottsförutsättningar som diskuterats i avsnitt 2.1 måste täckas av gärningspersonens skuld i enlighet med täckningsprincipen.²⁶ Principen innebär i korthet att uppsåtet som orsakat gärningen ska motsvara hela den rättsstridiga gärningen. Gärningspersonens bild av vad denne har gjort ska alltså i huvudsak överensstämma med det faktiska händelseförlopp som är utrett.²⁷

²⁰ Jareborg (1994) s. 201.

²¹ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 274.

²² Träskman & Wennberg (2019) s. 4. (kommentaren till BrB 1:2).

²³ Ibid. s. 94.

²⁴ Wennberg (2017) s. 33.

²⁵ Se t.ex. NJA 2011 s. 563.

²⁶ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 324.

²⁷ Ibid.

2.3 Ansvar vid rus

I BrB 1:2 st. 2 finns en särskild bestämmelse för gärningar begångna av berusade personer:

”Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen på annat vis genom eget vållande tillfälligt från sina sinnens bruk, ska detta inte föranleda att gärningen inte anses som ett brott.”

Bestämmelsen är föga vägledande men innebär med andra ord att en självförvållad berusning inte ska betyda att gärningen inte anses som ett brott.²⁸ Utgångspunkten är att även den som är berusad agerar uppsåtligt.²⁹ Alla typer av berusning medför inte automatiskt att man befinner sig i ett sådant tillstånd av villfarelse eller okunnighet där uppsåt inte går att styrka. Detta innebär att det personliga ansvaret ska bedömas enligt ordinarie uppsåtsregler, dvs. i enlighet med någon av de tre ovan beskrivna uppsåtsformerna.³⁰

Vid sidan av rus från alkohol och annan narkotika är bestämmelsen tillämplig för olika typer av förvirringstillstånd och personlighetsförändringar som gärningspersonen själv framkallat. Ett sådant tillstånd är i regel självförvållat om det har uppstått efter frivillig konsumtion.³¹ Exempelvis en person som lurats dricka alkohol i tron om att det var en alkoholfri dryck har inte orsakat berusningen själv.³² Att tillståndet är självförvållat ger uttryck för gärningspersonens oaktsamhet i förhållande till framtida följder.³³

²⁸ Ulväng (2016) s. 269.

²⁹ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 365.

³⁰ Ibid. s. 367.

³¹ Ibid. s. 365.

³² Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2018) s. 113.

³³ Jareborg (1994) s. 236.

Exakt hur stadgandet i 1:2 st. 2 ska tolkas och vilka följder det kan tänkas ge har varit föremål för stor diskussion. Det är främst tre olika tolkningsförslag som har framträtt inom doktrin och praxis.³⁴ Dessa ska kortfattat redogöras för nedan för att sedan vidareutvecklas i kapitel tre.

Enligt den första tolkningen av bestämmelsen ska domstolen vid uppsåtsprövningen bortse från den tilltalades berusning och istället bedöma ansvaret utifrån det hypotetiska tillstånd att den tilltalade varit nykter.³⁵ Det rör sig om ett hypotetiskt utvidgat uppsåt.³⁶ Om den tilltalade hade fallit offer för ett misstag ska domstolen ställa sig frågan om misstaget skulle ha inträffat oavsett berusning. Kommer rätten fram till att den tilltalade troligen inte fallit offer för detta misstag om denne varit nykter bör domstolen bortse från det ansvarsbefriande misstaget och döma gärningspersonen som om den uppfyllt alla subjektiva ansvarsrekvisit.³⁷ Detta tolkningssätt förespråkas av bl.a. Folke Wetter, i förarbetena till BrB 1:2 st. 2 och kommer till uttryck i bl.a. NJA 1973 s. 560.

Enligt det andra tolkningssättet ska domstolen helt fingera uppsåt, utan att knyta an fingerandet till frågan vad gärningspersonen torde ha gjort i nyktert tillstånd.³⁸ Exempelvis Nils Jareborg har tolkat det tidigare rättsläget så att uppsåtskravet helt ska efterges.³⁹ Det fingerande uppsåtet blir visserligen lätt att tillämpa men kan leda till orimliga konsekvenser.⁴⁰ Alvar Nelson är en av dem som ifrågasätter det rimliga i att en villfarelse under berusning alltid ska ignoreras. Nelson exemplifierar med scenariot där en nykter och en berusad man förväxlar sina hattar. Om och när förväxlingen leder till ansvar, ställs nykteristen i ett avsevärt gynnsammare läge.⁴¹

³⁴ SOU 1988:7 s. 150.

³⁵ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2018) s. 113.

³⁶ Nelson (1977) s. 347.

³⁷ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2019) s. 113f.

³⁸ Ibid. s. 115.

³⁹ Jareborg (1994) s. 260.

⁴⁰ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2019) s. 115.

⁴¹ Nelson (1977) s. 356.

Ett tredje sätt att tolka BrB 1:2 st. 2 är att tillämpa de vanliga uppsåtsreglerna. Att dessa ska gälla även vid berusning innebär att en villfarelse framkallad av berusning kan resultera i ansvarsfrihet på grund av uppsåtsbrist.⁴² Enligt detta tolkningssätt innebär lagrummet inget annat än en erinran till domstolarna om att uppsåt föreligger även hos berusade personer. Denna tolkning förespråkas av bl.a. Ivar Strahl och är sedan praxisändringen 2011 det dominerande förhållningssättet.

⁴² Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2019) s. 115.

3 Historisk tillbakablick

I följande kapitel presenteras en genomgång från den första författade bestämmelsen angående ansvarsfrågan för berusade gärningspersoner till dess att föregångaren till nuvarande praxis avkunnades i NJA 1973 s. 560.

3.1 1733 års kungliga förordning

Den kungliga förordningen emot svalg och dryckenskap som stadgades år 1733 var den första regleringen gentemot brott som begåtts under berusning.⁴³ Denna stadgade att berusning inte skulle vara en ursäktande omständighet.⁴⁴ Vad som hade föranlett regleringen råder det olika åsikter om. Enligt Folke Wetter torde den nya bestämmelsen överensstämma med äldre sedvanerätt.⁴⁵ Denna uppfattning hävdar dock Stig Jägerskiöld är osannolik. Enligt Jägerskiöld var den för tiden rådande samhällsuppfattningen att berusning inte sågs som något klandervärd, vilket också avspeglades i dåtidens praxis.⁴⁶ I förarbetena uttalades en strävan efter att bryta den tidigare rättsåskådningen, vilket tyder på att Jägerskiölds uppfattning är korrekt.⁴⁷ Jägerskiöld anför att ”kampen mot fylleriet” delvis grundades på pietistiska tankegångar som var väl förankrade inom både rättsväsendet och politiken.⁴⁸

Strafflagstiftningen, 1734 års missgärnings- och straffbalk, var ett resultat av en förändrad syn på rätten överhuvudtaget.⁴⁹ Upplysningstidens tankeätt innebar en utveckling från ett synsätt där lagstiftarens och domarens uppgift var att finna och tillämpa den rätt som existerade i folks medvetande till att använda rätten för att realisera politiska mål genom lagstiftande.⁵⁰

⁴³ Jägerskiöld (1965) s. 311.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Wetter (1929) s. 27ff.

⁴⁶ Jägerskiöld (1965) s. 306.

⁴⁷ Träskman & Wennberg (2019) s. 17. (kommentaren till BrB 1:2).

⁴⁸ Jägerskiöld (1965) s. 310.

⁴⁹ Leijonhufvud, Wennberg & Ågren (2018) s. 29.

⁵⁰ Ibid.

3.2 1864 års strafflag och tillräknelighetsläran

Bestämmelsen i 1733 års förordning emot svalg och dryckenskap upprepades ett flertal gånger i andra förordningar utan att få ett materiellt annorlunda innehåll.⁵¹ Den senaste bestämmelsen, 3 § i 1841 års kungliga förordning, gällde till brottsbalkens införande.⁵²

1734 års missgärnings- och straffbalk ersattes år 1864 av strafflagen, då de ansågs föråldrade.⁵³ Med strafflagen tog den s.k. *tillräknelighetsläran* en central roll i svensk straffrätt.⁵⁴ För att en gärning skulle kunna tillräknas någon krävdes det att personen utfört denna med fri vilja och förmåga att förstå dess innebörd. I strafflagen räknades kategorier av personer upp som inte kunde anses tillräkneliga, bland dessa fanns kraftigt berusade personer förutsatt att berusningen inte var självförvållad.⁵⁵ Dessa personer som saknade ansvarsförmåga kunde således inte begå brott.⁵⁶ De som däremot begått brott under självförvållad berusning hänfördes till de tillräkneliga och skulle ådömas straff utan hänsyn till ruset. Man fingerade med andra ord tillräknelighet hos de som vållat berusningen själva.⁵⁷ Enligt lagkommitténs ståndpunkt och efterföljande kommentarer till strafflagen skulle dock skuldbedömningen fortfarande göras enligt vanliga regler. Det var således endast en eftergift av tillräknelighet som kunde anses aktuell - inte ett fingerande av skuld.⁵⁸

⁵¹ Strahl (1965) s. 371.

⁵² Träskman & Wennberg (2019) s. 17. (kommentaren till BrB 1:2).

⁵³ SOU 1953:14 s. 97.

⁵⁴ SOU 1996:185 s. 109.

⁵⁵ Strahl (1965) s. 372.

⁵⁶ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 370.

⁵⁷ SOU 1996:185 s. 109.

⁵⁸ Strahl (1965) s. 372ff.

3.3 Debatten under 1920-talet

I början av 1900-talet var nykterhetsrörelsen i Sverige en stark folkrörelse och ansvarsfrågan vid berusning blossade upp på nytt.⁵⁹ 1922 hölls en folkomröstning om rusdrycker helt skulle förbjudas, vilket röstades ned med en knapp majoritet.⁶⁰ Den alkoholpolitiska debatten i samband med den dåtida synen på gärningspersoner som varande samhällsfarliga i olika grad gav utrymme för alkoholpreventiva och närmast moraliserande resonemang.⁶¹

Senare samma decennium spelade Folke Wetters uppfattning om hur uppsåtsfrågan vid rus borde bedömas en betydande roll.⁶² Wetters tolkning innebar inte bara ett fingerande av gärningspersonens tillräknelighet utan även ett visst eftergivande av uppsåtkravet genom ett s.k. hypotetiskt prov.⁶³ Enligt Wetter skulle uppsåtet bedömas utifrån den enskilde gärningspersonens motivbild och hur personen utifrån denna hypotetiskt sett hade agerat om denne var nykter. Det var inte fråga om hur gemene man vid nyktert tillstånd hade agerat utan vad denne specifika person hade gjort utifrån sina för stunden givna förutsättningar. Syftet med konstruktionen var att uppnå en medelbar prevention mot berusningshandlingen som sådan.⁶⁴ Wetter kom senare att vara ledamot i Straffrättskommittén där hans tolkning av gällande rätt fick stor betydelse för den fortsatta rättsutvecklingen i ansvarsfrågan vid självförvållat rus.⁶⁵

⁵⁹ Johansson (2001) s. 2.

⁶⁰ SOU 1996:185 s. 110.

⁶¹ Ulväng (2016) s. 275.

⁶² SOU 1996:185 bilaga II s. 110f.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Wetter (1929) s. 59ff.

⁶⁵ SOU 1996:185 s. 111.

3.4 Brottsbalkens införande

Brottsbalken trädde i kraft år 1965 vilket bl.a. innebar att tillräknelighetsläran som introducerats i 1864 års strafflag nu fick träda tillbaka och begreppet togs bort ur svensk rätt.⁶⁶

I förarbeten till BrB 1:2 st. 2⁶⁷ anfördes att den svenska rättens ståndpunkt i ansvarsfrågan för berusade gärningspersoner var att de vanliga uppsåtsreglerna inte var tillämpliga vid självförvållat rus och att detta kommit till uttryck i tidigare reglering.⁶⁸ Detta gällde visserligen enbart vid högre grad av berusning då en lägre berusning inte torde innebära svårigheter vid skuldbedömningen.⁶⁹ Straffrättskommittén hävdade att i den mån berusningen ökade, växte också sannolikheten för att det skulle vara uteslutet att uppsåt förelegat hos gärningspersonen. Detta talade enligt kommittén för att ansvaret istället borde bedömas utifrån gärningens yttre omständigheter, och huruvida dessa kunde tänkas tala för uppsåt.⁷⁰ Som exempel i resonemanget gavs en person som under jakt skjutit en människa i tron om att den egentligen var ett djur. Förutsatt att gärningspersonen var nykter kan denne inte dömas för uppsåtligt dödande av en annan människa. Om villfarelsen däremot grundade sig i gärningspersonens kraftiga berusning och misstaget hypotetiskt sett hade varit uteslutet om denne varit nykter torde ingen ansvarsfrihet vara möjlig.⁷¹

Denna inställning ansåg kommittén påkallad då våldsbrott ofta uppkom som en naturlig följd av kraftig berusning och att gärningspersonen, trots handling i villfarelse, bör ta konsekvenserna av det händelseförlopp denne framkallat genom att berusa sig.⁷² Det ansågs vidare ”kriminalpolitiskt oklokt” att inte låta bestämmelsen anta denna betydelse.⁷³

⁶⁶ SOU 1953:14 s. 385.

⁶⁷ Se avsnitt 2.3.

⁶⁸ SOU 1953:14 s. 381.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid s. 382.

⁷¹ SOU 1953:14 s. 382.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid. s. 386.

3.4.1 Kritik mot brottbalkens lagmotiv

Att inställningen till berusade gärningspersoner i de tidigare kungliga förordningarna varit sådan att avsteg från skuldkravet skulle göras instämades inte med i doktrinen. Ivar Strahl ansåg att Wetters hypotetiska prov var en nyhet inom den svenska doktrinen och menade att denna metod hade accepterats vid tillkomsten av BrB utan någon närmare efterforskning.⁷⁴ Strahl hävdade att den tidigare uppfattningen endast tillät ett motsatsslut i förhållande till tillräkneligheten, inte angående gärningspersonens subjektiva skuld.⁷⁵ Likaledes uttryckte Alvar Nelson att förarbetena till BrB avvek från den generella uppfattningen av det tidigare rättsläget.⁷⁶

Enligt Strahl borde bestämmelsen i BrB 1:2 st. 2 inte ses som något annat än en uppmaning till domstolarna att inte utesluta uppsåt vid fall av berusade gärningspersoner.⁷⁷ Strahl ansåg att ett eftergivande av uppsåt var befäst med ett antal brister. Han hävdade att det fingerade uppsåtet inte bara var ett opåkallat avsteg från skuldprincipen utan att det även uppstod en egendomlig motsättning mellan höggradig berusning och en mindre stark sådan. Berusningsgraden fick enligt honom omotiverat stor betydelse och ledde således till helt olika utslag.⁷⁸ Att en person under berusning vill något som denne i nyktert tillstånd inte skulle vilja föranledde enligt Strahl inte att uppsåt var uteslutet. ”Den impulsivitet, aggressivitet, hämningslöshet, besinningslöshet, omdömeslöshet som så ofta kännetecknar en berusad utesluter icke, att denne handlar dolöst.”⁷⁹

3.5 NJA 1973 s. 560 – ”barnvagnsfallet”

1973 års avgörande kan, enligt Magnus Ulväng, ses som ett avståndstagande från Strahls ovan presenterade tolkning av BrB 1:2 st. 2.⁸⁰

⁷⁴ SOU 1953:14 s. 382.

⁷⁵ Strahl (1965) s. 379.

⁷⁶ Nelson (1977) s. 344f.

⁷⁷ Strahl (1965) s. 398.

⁷⁸ Ibid. s. 382.

⁷⁹ Ibid. s. 391.

⁸⁰ Ulväng (2016) s. 277.

Kraftigt berusad och på väg hem såg en man en barnvagn i sitt gamla lägenhetshus. Mannen kom då på att han glömt kvar familjens barnvagn i huset och tog med sig vagnen hem. I underinstanserna blev mannen dömd för snatteri. I domskälen anfördes att den tilltalade olovligen har fört bort vagnen i tron att han var ägare till den samt med avsikt att behålla vagnen. Att mannen på grund av sin berusning hade den felaktiga uppfattningen om ägarförhållandena kan enligt underinstanserna inte fria honom från ansvar.

HD konstaterade inledningsvis att olika tolkningar och meningsstridigheter gällande stadgandet i BrB 1:2 st. 2 har framförts. Enligt RÅ:s mening borde ingen bevisning alls behöva förebringas gällande på vilket sätt som berusningen kan ha påverkat uppsåtet. RÅ:s åsikt angående gällande rätt var alltså att uppsåtet skulle fingeras helt. RÅ:s önskan om ren uppsåtsfiktion väckte dock ingen förståelse hos HD.

HD anförde däremot att förarbeten till BrB, som enligt dem ansågs överensstämma med för tiden gällande rätt, bör läsas så att bestämmelsen i viss utsträckning tillåter en eftergift av skuldkravet vid självförvållad berusning. En sådan tolkning medför att straffrihet inte kan medges av det skäl att gärningspersonen till följd av sitt berusade tillstånd hamnat i villfarelse om en omständighet som i nyktert tillstånd uteslutit straffrättsligt ansvar. HD hävdade således att omständigheten att A trodde att barnvagnen tillhörde honom inte var av sådan beskaffenhet att den skulle fria honom från ansvar för att olovligen tillgripit annans egendom. När det däremot gällde tillägnelseuppsåtet⁸¹ menade de att det är ett sådant kvalificerat uppsåt som inte omfattas av BrB 1:2 st. 2. A:s uppfattning om att barnvagnen tillhörde honom tillmättes alltså betydelse vid det kvalificerade uppsåtskravet. Gärningen bedömdes således som egenmäktigt förfarande istället för snatteri.

⁸¹ Tillägnelseuppsåt är ett rekvisit i bestämmelsen om snatteri.

3.5.1 Diskussion efter ”barnvagnsfallet”

Rättsläget betraktades fortfarande som mycket oklart efter HD:s avgörande även om fallet innebar vissa förtydliganden.⁸² Nils Jareborg påstod att flera viktiga frågor lämnades obesvarade, så som att HD inte tog ställning till vilket slags eftergivande av uppsåt som skulle gälla. Behövdes ett hypotetiskt prov eller inte? Hur stark var berusningen tvungen att vara för att uppsåt skulle efterges?⁸³ Även Magnus Ulväng ansåg att det skulle vara ”direkt vilseledande” att hävda att tillämpningen av BrB 1:2 st. 2 var utredd i och med 1973 års avgörande.⁸⁴ Alvar Nelson uttryckte oro för att den framtida utvecklingen skulle leda till RÅ:s tolkning, inte minst i underinstanserna, om inget lagförtydligande skedde.⁸⁵ Fängelsestraffkommittén påstod att HD:s rättstillämpning inte ens kan fylla ”något vettigt kriminalpolitiskt syfte” och att en ändring av rättsläget snarast borde författas.⁸⁶

⁸² Jareborg (1994) s. 239.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ulväng (2016) s. 270.

⁸⁵ Nelson (1977) s. 358f.

⁸⁶ SOU 1988:7 s. 152f.

4 Det aktuella rättsläget

Fram till att NJA 2011 s. 563 avkunnades gällde tidigare vägledande avgörandet NJA 1973 s. 560. I detta kapitel presenteras den nya prejudikatbildningen och efterföljande diskussion.

4.1 NJA 2011 s. 563 – ”rusdomen”

Rättsfallet var det första i ledet av HD:s nya ruslära och också det av störst vikt för prejudikatbildningen.

Person A (gärningsperson) och B (målsägande) var sambos och sov över hos person C (målsägande). Under kvällen hade stora mängder alkohol konsumerats. När A somnat försökte målsägandena väcka honom för att han skulle gå till en annan sovplats. A gick då ut i köket och hämtade en 24 cm lång kökskniv med vilken han tillfogade målsägandena stick och skärsår mot bl.a. huvud, hals och bål. Enligt B var A ”helt väck” i ögonen och visade inga tecken på aggression. Efter att målsägandena lyckats lämna lägenheten ringde A larmcentralen där han uppgav att han trodde att han hade dödat B och C.

A åtalades för försök till mord. Han erkände grov misshandel men förnekade att han haft något uppsåt att döda. I underinstanserna dömdes A till försök till dråp då han vid nyktert tillstånd måste ha insett risken för målsägandenas död. Underinstanserna ansåg således att han utan berusning skulle haft likgiltighetsuppsåt i förhållande till det fullbordade försöket.

Frågan i HD var huruvida A gjort sig skyldig till försök att beröva de båda målsägandena livet. HD konstaterade inledningsvis att de objektiva rekvisiten för ett försöksbrott var uppfyllda, dvs. att det förelåg en konkret fara för brottets fullbordande samt att gärningspersonen insett denna fara.⁸⁷ För att

⁸⁷ NJA 2011 s. 563 (p. 2–6).

försöksansvar ska föreligga krävs utöver de objektiva rekvisiten att gärningspersonen haft uppsåt inte bara till faran för effekten utan även till effektens förverkligande.⁸⁸ HD fastslog först att det inte var visat att A hade uppsåt att beröva målsägandena livet enligt vanliga uppsåtsregler. Frågan blev då vilken betydelse A:s självförvållade rus kunde tänkas få.

Domstolen uppmärksammade att bestämmelsen i BrB 1:2 st. 2 har varit föremål för en rad olika tolkningar samt att den senaste praxisen från 1973, ”barnvagnsfallet”, inte var helt invändningsfri.⁸⁹ De ställde sig frågande om det fortfarande fanns skäl att upprätthålla den ordning som etablerats i och med avgörandet, dvs. att uppsåtskravet i viss mån ska efterges vid självförvållat rus. HD ställde upp fyra huvudargument för att så inte skulle vara fallet:

1. Till följd av en klar kriminalpolitisk kursändring är de skäl som motiverade avsteg från den inom straffrätten grundläggande skuldprincipen idag inte lika aktuella.⁹⁰ Tiden för BrB:s uppkomst präglades av preventionsidéer gentemot både brott och berusning som sådan. Denna förebyggande ideologi har idag fått ge vika för rättsstatliga intressen så som legalitet, rättslig likabehandling och proportionalitet.⁹¹
2. HD lyfte vidare fram vikten av BrB 1:1 lydelsens ändring som genomfördes 1994 för att förstärka legalitetsprincipens roll. De framförde att trots att ”barnvagnsfallets” tolkning inte är direkt oförenlig med ordalydelsen i 1:2 st. 2 så kan bestämmelsen inte anses ge uttryckligt stöd för att uppsåtskravet vid självförvållat rus ska efterges.⁹²

⁸⁸ NJA 2011 s. 563 (p. 7).

⁸⁹ Ibid. (p. 17–18).

⁹⁰ Ibid. (p. 20–21).

⁹¹ Ibid. (p. 22).

⁹² Ibid. (p. 23).

3. Domstolen anförde även att det på goda grunder kunde ifrågasättas om en eftergift av uppsåtskravet är förenligt med artikel 6.2 i EKMR, vilken gäller som lag i Sverige sedan 1995.⁹³
4. Slutligen angav HD att det enligt den tidigare rättsordningen i flera hänseenden varit oklart på vilket sätt självförvållat rus ska beaktas vid ansvarsbedömningen. Tolkningarna har inneburit motsägelser, tillämpningsproblem och rättsligt tveksamma lösningar. De hävdade att den av Ivar Strahl förespråkade tolkningen torde vara den korrekta tillämpningen av BrB 1:2 st. 2. Strahls tolkning att berusning inte utesluter att personen handlat uppsåtligt och därmed kan bedömas enligt vanliga uppsåtsregler ansågs ”helt klart tydligare och mer konsekvent än den ordning som ligger bakom 1973 års avgörande”.⁹⁴

Sammanfattningsvis hävdade domstolen att det med övervägande skäl inte längre var motiverat att upprätthålla den gamla ordningen med eftergivet skuldkrav. Uppsåtsbedömningen skulle sålunda istället ske enligt de vanliga uppsåtsreglerna.⁹⁵ A dömdes enbart till grov misshandel och inte till försök att beröva målsägandena livet.

4.2 NJA 2011 s. 611 – ”lastbilssläpet”

Några veckor senare som helomvändningen i NJA 2011 s. 563 skett tog HD upp ett nytt fall till prövning gällande straffansvar för en narkotikapåverkad gärningsperson. I rättsfallet fastslog HD att uppsåtsbedömningen vid självförvållat rus skulle ske enligt vanliga regler inte bara vid ansvar för fulländade försök utan även för ansvar vid fullbordade brott.⁹⁶

En narkotikapåverkad man hade brutit sig in i ett lastbilssläp innehållandes bl.a. koppar med avsikt att stjäla. Lastbilschauffören upptäckte intrånget och stängde in mannen i släpet. Mannen försökte komma ut genom att tända eld

⁹³ Ibid. (p. 24).

⁹⁴ NJA 2011 s. 563 (p. 25).

⁹⁵ Ibid. (p. 26)

⁹⁶ Träskman och Wennberg (2019) s. 22f. (kommentaren till BrB 1:2)

inuti vagnen, vilken sedan utvecklas till en okontrollerad brand. Mannen döms för bl.a. mordbrand i underinstanserna.

HD instämde med underinstanserna att de objektiva rekvisiten för mordbrand var uppfyllda. Frågan gällde huruvida den tilltalade hade uppsåt som täcker dessa. HD ansåg att mannen inte kunde ha varit likgiltig inför risken som den okontrollerade branden inneburit för honom själv. Med tillämpning av vanliga uppsåtsregler fann de således att uppsåts saknades.⁹⁷ HD frågade sig då om mannens självförvållade rus kunde föranleda andra slutsatser. I detta stycke hänvisade de till det tidigare avgörandet, NJA 2011 s. 563, och att domstolen inte gjorde någon annan bedömning i det förevarande målet.⁹⁸ Uppsåtsbedömningen skedde således enbart med tillämpning av vanliga regler om skuld och den tilltalade friades från mordbrand p.g.a. det bristande uppsåtet.

4.3 NJA 2012 s. 45 – ”samurajsvärdet”

Samurajsvärdsdomen är det sista avgörandet i den nya prejudikatbildningen. A (gärningsperson) och B (målsägande) vilka var sambos har den aktuella kvällen tittat på skräckfilm. A har konsumerat stora mängder vin. Efter B gått och lagt sig sms:ade hon att hon ville att A skulle komma till sängen. Ingen av parterna har några klara minnesbilder men det som utretts ha skett under den cirka tjugo minuter långa stunden mellan A:s sms och grannens samtal till larmcentralen är att A med samurajsvärd tillfogade B minst tio skador på kroppen däribland huvudet. B var illa därav men avled inte. A åtalades för försök till mord.

Underinstanserna fann det inte styrkt att A begått gärningen uppsåtligt enligt vanliga uppsåtsregler. Då A var under påverkan av ett självförvållat rus som därigenom orsakat ett tillfälligt förvirringstillstånd kunde han enligt

⁹⁷ NJA 2011 s. 611 (p. 7–8).

⁹⁸ Ibid. (p. 9).

domstolens tolkning av BrB 1:2 st. 2 inte undgå ansvar för gärningen och dömdes till mordförsök.

Angående det självförvållade ruset hänvisade HD till föregående praxis, NJA 2011 s. 563, och att kravet på uppsåt inte ska efterges bara för att BrB 1:2 st. 2 är tillämplig. HD inledde resonemanget med att det särskilt vid våldsbrott inte är ovanligt att gärningspersonen är berusad när gärningen begås men att det trots detta ska göras en vanlig uppsåtsprövning.⁹⁹ HD fann inte att A hade uppsåt att beröva målsäganden livet, och han dömdes istället för synnerligen grov misshandel.¹⁰⁰

4.4 Debatten efter rättsfallen

Precis som det tidigare vägledande avgörandet ”barnvagnsfallet” ledde till debatt gjorde även helomvändningen det.

Petter Asp och Magnus Ulväng välkomnar HD:s nya tolkning som ett led i en mer enhetlig rättstillämpning vilket enligt dem rimmar bättre med vår tids rättsstatligt inriktade straffrätt.¹⁰¹ De menar vidare att den avskaffade undantagsregeln sällan tillämpades i praktiken och att den nya rättsläran enbart kommer få begränsade effekter.¹⁰²

Madeleine Leijonhufvud är däremot av åsikten att praxisändringen innebär våld på de förarbeten och tidigare prejudikat som förespråkar en eftergift av skuldkravet.¹⁰³ Leijonhufvud finner det tidigare rättsläget betydligt mer rättspolitiskt motiverat än det nya förhållningssättet.¹⁰⁴

Suzanne Wennberg är inte heller odelat positiv. Wennberg anför att HD:s argument i ”rusdomen” är synnerligen svaga och att inget av de fyra

⁹⁹ NJA 2012 s. 45 (p. 11).

¹⁰⁰ Ibid. (p. 37 & 48).

¹⁰¹ Asp, Leijonhufvud & Ulväng (2012) s. 341.

¹⁰² Ibid. s. 342.

¹⁰³ Ibid. s. 343ff.

¹⁰⁴ Ibid. s. 352.

argumenten i sig talar för att man borde upphöra med att efterge uppsåtskravet.¹⁰⁵ Hon menar att rena ifrågasättanden får samma status som fullständiga argument.¹⁰⁶ Wennberg anser att helomvändningen innebär att domstolarna från och med avgörandet har avsvurit sig möjligheten att bortse från en påverkad gärningspersons invändning om att denne inte såg, hörde eller märkte vad som skett.¹⁰⁷ Avslutningsvis ställer sig Wennberg tveksam till hur den nya uppsåtsbedömningen av påverkade gärningspersoner kommer att tillämpas i underinstanserna.¹⁰⁸ Hon påstår att man bör räkna med att vissa domstolar i fortsättningen kommer att efterge uppsåtskravet i det tysta.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Wennberg (2011/12) s. 909.

¹⁰⁶ Ibid. s. 910.

¹⁰⁷ Wennberg (2011/12) s. 911.

¹⁰⁸ Ibid. s. 914f.

¹⁰⁹ Ibid. s. 915.

5 Undersökning av rättsfall

5.1 Inledning

Syftet med undersökningen av de 32 rättsfallen från hovrätten är att följa upp den nya rusläran i rättstillämpningen, dvs. om den enligt Wennbergs tes¹¹⁰ tillämpas inkonsekvent eller om den, så som förespråkats av Asp och Ulväng¹¹¹, har resulterat i ett mer enhetligt rättsläge.

Undersökningen har funnit avgöranden som är direkta tillämpningar av HD:s nya ruslära, andra som nästintill innebär ett strikt ansvar för brott vid berusning och ytterligare rättsfall vars domskäl överhuvudtaget inte uppmärksammat uppsåtsfrågan.

De 32 rättsfallen kategoriseras enligt:

Klassificering	Antal
Vanlig uppsåtsbedömning	17
Förenklad uppsåtsbedömning	7
Ingen uppsåtsbedömning	3
Inte relevant	5

I de sju avvikande avgöranden har jag benämnt uppsåtsbedömningen så som 'förenklad' eftersom den inneburit ett avsteg från skuldprövningen som ska ske enligt vanliga uppsåtsregler. Underkategoriseringen skedde enligt följande:

1. Fingerat uppsåt
 - i. Ren eftergift av uppsåtskravet
 - ii. Eftergift baserad på att den tilltalade borde vetat bättre
2. Hypotetiskt utvidgat uppsåt

¹¹⁰ Wennberg (2011/12) s. 914f.

¹¹¹ Asp, Leijonhufvud & Ulväng (2012) s. 341.

5.2 Fingerat uppsåt

5.2.1 Ren eftergift av uppsåtskravet

En ren eftergift av uppsåtskravet förekommer i bl.a. ett avgörande där den tilltalade är åtalad för våld mot tjänsteman.¹¹² Det är tingsrättens dom som citeras då hovrätten enbart fastställde denna. I rättsfallet anförde den tilltalade misstankar om att hon blivit ofrivilligt drogad på krogen och att detta i kombination med alkohol hade resulterat i vad som enligt henne var ett helt oförklarligt agerande. Denna invändning lämnade tingsrätten utan avseende och konstaterade istället att alkoholberusningen i sig var självförvållad och bedömde uppsåtet enligt följande:

”[Den tilltalade] har således begått gärningen under självförvållat rus och det får anses klarlagt att hon haft uppsåt att bruka våld mot [målsägande] *eftersom* hon bitit honom.”¹¹³

Den tilltalade har med andra ord varit berusad, hon har under denna påverkan utövat våld mot en polis och genom konstaterande av detta har hon utfört en uppsåtlig gärning. Resonemanget ter sig närmast grundat på det faktum att en otillåten gärning utförts under självförvållad berusning. Detta är tillräckligt för att ålägga den tilltalade skuld.

5.2.2 Eftergift baserad på att den tilltalade borde vetat bättre

Denna underkategori till fingerat uppsåt utgår från att gärningspersonen innehar viss kunskap men trots denna försätter sig i ett omtöckningstillstånd. Under tillståndet utförs irrationella gärningar som den tilltalade utan att uppvisa uppsåt bär ansvar för. I ett rättsfall rörande misshandel har den tilltalade under påverkan av alkohol och sömnmedicin misshandlat personal

¹¹² Svea hovrätt, mål B 5776-18, dom 2018-10-12.

¹¹³ Uppsala tingsrätt, mål B 1619-18, dom 2018-05-09, s. 4. (min kursivering).

på ett HVB-hem.¹¹⁴ Tingsrätten, vars dom först konstaterar att uppsåtsbedömningen enligt NJA 2011 s. 563 bör ske med tillämpning av vanliga regler, uttalar sedan vid uppsåtsbedömningen:

”Enligt tingsrättens mening måste [den tilltalade] ha varit införstådd med eventuella bieffekter av sömnmedicin i kombination med alkohol samt att det varit förenat med stora risker att medicinen i kombination med alkohol skulle ge en sådan berusningseffekt som inneburit att hans verklighetsuppfattning påverkats. Detta har inte avhållit [den tilltalade] från att kombinera medicinen med alkohol. För det fall att [den tilltalades] verklighetsuppfattning varit påverkad vid gärningstillfället ska hans omtöckningstillstånd anses vara självförvållat. [Den tilltalade] ska *därför* anses ha varit i sådan grad medveten om sitt handlande att han ska anses ha handlat med uppsåt.”¹¹⁵

Den tilltalade har således trots bättre vetande konsumerat alkohol i kombination med sömnmedicin, och på grund av denna vetskap är han ansvarig för de gärningar han begår i omtöckningstillståndet.

5.3 Hypotetiskt utvidgat uppsåt

De avgöranden vars uppsåtsbedömning närmast liknar det hypotetiska prov som förespråkats av bl.a. Folke Wetter¹¹⁶ baseras på hur den tilltalade skulle ha agerat om denne hade varit nykter.

I ett rättsfall gällande våldtäkt anförde den tilltalade att han varit så kraftigt berusad att han omöjligen skulle ha kunnat avgöra om målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation¹¹⁷ och därför saknade uppsåt till brottet.¹¹⁸ Vid uppsåtsbedömningen hänvisar tingsrätten till NJA 2012 s. 45, men anför:

¹¹⁴ Hovrätten för Övre Norrland, mål B 1119-18, dom 2018-12-28.

¹¹⁵ Lycksele tingsrätt, mål B 600-18, dom 2018-11-20, s. 13. (min kursivering).

¹¹⁶ Se avsnitt 3.3.

¹¹⁷ ”Särskilt utsatt situation” var ett rekvisit i dåtida våldtäktsbestämmelse.

¹¹⁸ Hovrätten över Skåne och Blekinge, mål B 897-18, dom 2018-05-16.

”Enligt tingsrättens mening framstår det som uppenbart att [den tilltalade], *om han hade varit nykter*, skulle ha förstått att målsägandens tillstånd var sådant att hon befann sig i en särskilt utsatt situation. Det förhållandet att [den tilltalade] har alkoholproblem och troligen kan betecknas som alkoholist, medför inte annat än att hans berusning, som är belagd i målet, var självförvållad. [...] Tingsrätten *finner alltså* att det är utrett att [den tilltalade] vid samlagen med [målsägande] handlade med uppsåt i fråga om rekvisitet [...]”¹¹⁹

Det som poängteras i domen är dels att den tilltalade i nyktert tillstånd skulle ha förstått målsägandens utsatta situation, dels att den berusning som orsakat att han nu inte förstod det relevanta rekvisitet var självförvållad. Detta resulterade i att gärningspersonen ansågs ha begått gärningen uppsåtligen. Hovrätten fastställde domen.

5.4 Vanlig uppsåtsbedömning

De undersökta avgörandena som följer den nya ruслäran är i klar majoritet. Det föreligger dock domskäl där motstridiga förhållningssätt till skuldbedömningen vid berusning anförs.¹²⁰ Det förekommer således inte bara tillämpningsskillnader rättsfallen emellan utan även inom själva avgörandena.

¹¹⁹ Malmö tingsrätt, mål 989-18, dom 2018-03-02, s. 20. (min kursivering).

¹²⁰ Se t.ex. hovrätten för Nedre Norrland, mål B 747-18, dom 2018-12-14.

6 Analys och reflektion

Uppsatsens syfte är att undersöka hur självförvållad berusning påverkar uppsåtsbedömningen inom den svenska straffrätten. Även om uppsatsens tre frågeställningar har besvarats löpande under framställningens gång ämnar det sista kapitlet belysa dem ur ett mer analytiskt och kritiskt perspektiv.

6.1 Analys av det historiska perspektivet

I undersökningen av de historiska förhållningssätten till berusade lagöverträdare varierar inställningen gentemot dem markant. Från att berusning innan 1700-talet lär ha varit en förmildrande omständighet, till att det i 1733 års kungliga förordning markerades att något sådant inte längre var aktuellt.

När tillräknelighetsläran infördes i svensk rätt 1864 uppmärksammades det att höggradigt berusade personer var att anse som otillräkneliga och därmed ansvarsbefriade. Detta gällde däremot inte de som själva vållat berusningen. För de självförvållat kraftigt berusade gärningspersonerna fingerades istället tillräkneligheten, något som kan uppfattas som ett första steg mot att tillskriva berusade personer egenskaper som de egentligen inte innehar.

1900-talets början torde ha präglats av ett klimat där gärningspersonens bristande karaktär tillmättes betydelse. Att effektivt kunna lagföra brott som begåtts under berusning bör ha ansetts vara av stor vikt för denna periods rättspolitiska mål. I effektivitetens namn, och som en indirekt prevention mot berusningshandlingen som sådan, uppstod den första eftergiften av det för straffrätten grundläggande skuldkravet: att man kunde tillskriva en självförvållat berusad gärningsperson uppsåt som denne möjligen inte haft.

I förarbetena till BrB gavs möjligheten att vid höggradig berusning göra avsteg från de vanliga uppsåtskraven en starkare ställning. Den mest kritiska

inställningen mot rättsläget hade Ivar Strahl som förde en kamp för att ansvaret oavsett berusningsgrad skulle bedömas enligt vanliga skuldregler.

Det vägledande avgörandet NJA 1973 s. 560 har ansetts som en markering mot Strahls kritik av förarbetena. I domen uppmärksammas visserligen att området inte är problemfritt, men att någon annan tolkning än den som gjorts i lagmotiven inte är aktuell. Rättsfallet anses till viss del vara klagörande men lämnar många tillämpningsfrågor obesvarade och en inte helt tillfredställande rättstillämpning efter sig.

6.2 Analys av HD:s nya linje

I en förmodad strävan att göra uppsåtsbedömningen något mindre problematisk avkunnas i NJA 2011 s. 563 att bedömningen hädanefter ska ske enligt vanliga uppsåtsregler. Går inte uppsåt att styrka hos en berusad gärningsperson ska denne behandlas precis som om personen varit nykter, dvs. frias från ansvar. HD baserar sin argumentation på grundläggande straffrättsprinciper och att svensk straffrätt idag inte tillämpar samma individualpreventiva teorier som tidigare. Den rättspolitiska agenda som råder, till skillnad från tiden för ”barnvagnsfallet”, innebär större betoning på principer om legalitet, skuld, förutsebarhet och proportionalitet. Man verkar i och med detta vilja ta avstånd från de berusningshämmande tankar som tidigare förts angående bestämmelsens tolkning och istället fokusera på rättsstaten Sverige. Detta utan att gå in på vilka praktiska konsekvenser den nya tolkningen kan tänkas få, eller att den egentligen innebär ett relativt tydligt avsteg från bestämmelsens förarbeten. Något som torde få inte enbart positiva effekter på rättssäkerheten, med hänsyn till framför allt förutsebarheten.

6.3 Analys av rättstillämpningen i underinstanserna

Uppsatsens sista frågeställning är hur rättstillämpningen sker efter NJA 2011 s. 563. Liksom rättshistoriskt går det dessvärre inte än idag att tyda en enhetlig rättstillämpning av uppsåtsbedömning vid självförvållad berusning. Sju av de 32 rättsfall som studerats innebar på ett eller annat sätt en förenklad uppsåtsbedömning. Tre av alla avgöranden innehöll ingen uppsåtsbedömning överhuvudtaget, vilket är anmärkningsvärt. I praktiken torde det dock utförts en indirekt ansvarsbedömning, men detta innebär ändå ett rättsosäkert moment och frånvaro av förutsebarhet.

De rättsfall som gav uttryck för ett mer rent fingerat uppsåt finner inte riktigt lika starkt stöd i tidigare doktrin eller förarbeten som de två andra tolkningarna, dvs. det hypotetiska provet och att göra en uppsåtsprövning enligt vanliga regler. Den rena fiktionen verkar snarare ha vuxit fram inom rättstillämpningen och av praktiker, något som RÅ:s uttalande i ”barnvagnsfallet” ger belägg för.¹²¹ Att det finns ett flertal domstolar som än idag tillämpar en sådan uppsåtsbedömning tyder på att fortfarande finns inslag av bedömning baserad på gärningspersonens karaktär. Frågan är dock om samma förenklade uppsåtsbedömning skulle tillämpas även vid grövre brott än exempelvis våld mot tjänsteman och misshandel av normalgraden, eller om brottens relativt enkla art således resulterar i en förenklad ansvarsprövning.

Det hypotetiskt utvidgade uppsåtet formades ursprungligen av Folke Wetter under relativt tidigt 1900-tal och finner stöd i både BrB:s förarbeten och i det senare avgörandet ”barnvagnsfallet”. En uppsåtsbedömning som till viss del baseras på gärningspersonens nyktra jag kan till lika delar anses rationellt som svårtillämpbart. Bara för att en bedömning är svårtillämpad behöver det inte betyda att den inte borde tillämpas. Det som däremot talar starkare mot det

¹²¹ Se avsnitt 3.5.

hypotetiskt utvidgade uppsåtet är att berusningsgraden spelar en omotiverat stor roll, då måttligt berusade torde bedömas enligt vanliga uppsåtsregler och kraftigt berusade istället provas genom ett hypotetiskt prov.

6.4 Avslutande reflektion

I den föregående framställningen har vi fått ta del av många av de olika meningsskiljaktigheter som yttrats under de senaste tre seklen, med ett naturligt fokus på 1900-talets framstående röster likväl som av 2000-talets rättstillämpning. Olika kriminalpolitiska mål och rättsstatliga självbilder har belysts i perspektivet självförvållad berusning. Intresset av att effektivt lagföra oönskade och klandervärda gärningar har balanserats mot rättssäkerhetsprinciperna om främst skuld och konformitet, men även andra för straffrätten grundläggande principer som täckningsprincipen.

Syftet med uppsatsen var dock aldrig att fastställa vilket förhållningssätt gentemot självförvållat rus som är att anse som det mest lämpliga. Syftet med uppsatsen var istället att försöka bringa klarhet i den tidigare rättstillämpningen för att sedan utröna om den tolkning som enligt praxis anses vara gällande också tillämpas fullt ut i underinstanserna. Så visades inte fallet vara. Oavsett vilken tolkning som väljs torde ett övervägande argument vara att denna tillämpas enhetligt i alla instanser. En tydlig och förutsebar rättstillämpning torde vara minst lika viktig ur rättssäkerhetsaspekt som efterlevnaden av andra straffrättsliga principer.

En förtydligande lagstiftning vore att föredra, till dess får vi hoppas att meningsmotståndarna kan hålla sams och att rättstillämpningen blir något mer koherent.

Bilaga A

Datum (2018)	Målnummer	Hovrätt	Saken	Klassificering uppsåtsbedömning
10/1	B 2712-17	Skåne och Blekinge	Våld mot tjänsteman	Förenklad
29/1	B 8-18	Övre Norrland	Grov misshandel m.m.	Vanlig
30/1	B 11667-17	Svea hovrätt	Misshandel m.m.	Ej relevant
27/2	B 134-18	Svea hovrätt	Försök till mord	Vanlig
7/3	B 1979-17	Västra Sverige	Grovt vapenbrott m.m.	Vanlig
20/3	B 1452-18	Västra Sverige	Försök till grov misshandel m.m.	Förenklad
6/4	B 1696-18	Svea hovrätt	Rån m.m.	Ej relevant
11/4	B 5153-17	Västra Sverige	Skadegörelse m.m.	Ej relevant
18/4	B 2655-18	Svea hovrätt	Stöld	Förenklad
9/5	B 2260-18	Västra Sverige	Försök till mord m.m.	Ej relevant
16/5	B 897-18	Skåne och Blekinge	Våldtäkt	Förenklad
22/5	B 3272-17	Göta hovrätt	Tillgrepp av fortskaffningsmedel	Ingen
23/5	B 6106-17	Svea hovrätt	Misshandel m.m.	Vanlig
1/6	B 2830-18	Svea hovrätt	Mord	Vanlig
12/6	B 178-18	Övre Norrland	Misshandel m.m.	Vanlig
3/8	B 3315-18	Västra Sverige	Grovt egenmäktigt förfarande m.m.	Vanlig
7/8	B 4006-18	Svea hovrätt	Våld mot tjänsteman m.m.	Vanlig
24/8	B 11163-17	Svea hovrätt	Misshandel m.m.	Vanlig
4/9	B 466-18	Göta hovrätt	Försök till grov misshandel m.m.	Vanlig
18/9	B 372-18	Övre Norrland	Grovt rattfylleri	Förenklad
12/10	B 5776-18	Svea hovrätt	Våld mot tjänsteman	Förenklad
23/10	B 11639-17	Svea hovrätt	Grov misshandel m.m.	Vanlig
30/10	B 1978-18	Skåne och Blekinge	Misshandel m.m.	Vanlig
2/11	B 9027-18	Svea hovrätt	Misshandel m.m.	Vanlig
26/11	B 385-18	Övre Norrland	Grov skadegörelse	Vanlig

26/11	B 1145-18	Nedre Norrland	Grov kvinnofridskränkning m.m.	Ingen
4/12	B 5028-18	Västra Sverige	Grov stöld m.m.	Ingen
5/12	B 3718-18	Svea hovrätt	Skadegörelse m.m.	Vanlig
14/12	B 747-18	Nedre Norrland	Våldtäkt	Vanlig
17/12	B 4917-18	Västra Sverige	Grov misshandel m.m.	Ej relevant.
21/12	B 4083-18	Västra Sverige	Hemfridsbrott m.m.	Vanlig
28/12	B 1119-18	Övre Norrland	Misshandel m.m.	Förenklad

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

- SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk.
- SOU 1988:7 Frihet från ansvar: om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet.
- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser, del II.
- SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd, del II.

Litteratur

Asp, Petter & Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus (2013), *Kriminalrättens grunder*. 2:a upplagan. Iustus.

Asp, Petter & Leijonhufvud, Madeleine & Ulväng, Magnus (2012), 'En diskussion om den s.k. rusdomen NJA 2011 s. 563'. I: *SvJT* s. 337-359.

Jareborg, Nils (1994), *Straffrättens ansvarslära*. Iustus.

Johansson, Lennart (2001), 'Systemen lagom'. I: *Spiritus – skriftserie från vin & sprithistoriska muséet*. Nr 3.

Jägerskiöld, Stig (1965), 'Straffansvar vid rus – en rättshistorisk studie'. I: *SvJT* s. 305-313.

Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod'. I: *Juridisk metodlära*, Nääv, Maria & Mauro, Zamboni (red.). 2:a upplagan. Studentlitteratur.

Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack (2018), *Straffansvar*. 10:e upplagan. Norstedts Juridik.

Nelson, Alvar (1977), 'Ansvar utan skuld? Den straffrättsliga bedömningen av gärningar, företagna under rus'. I: *Skrifter Bd 5. Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg vid hans avgång från ämbetet den 30 juni 1976*, Modéer, Kjell-Åke (red.). A.-B. Nordiska Bokhandeln.

Sandgren, Claes (2018), *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod och argumentation*. 4:e upplagan. Norstedts Juridik.

Strahl, Ivar (1965), 'Straffansvar vid rus'. I: *SvJT* s. 369-398.

Träskman, Per Ole & Wennberg, Suzanne (2019), *Brottsbalken: en kommentar Del 1, (1-12 kap.) - brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.* 9:e upplagan. Norstedts Juridik.

Ulväng, Magnus (2016), 'Straffansvar och självförvållat rus m.m.'. I: *Tanke och uppsåt*. Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus. Iustus.

Wennberg, Suzanne (2011/12) 'Berusade eller drogade personers ansvar för brott – ny praxis på avvägar'. I: *JT* nr. 4 s. 905-915.

Wennberg, Suzanne (2017), *Introduktion till straffrätten*. 11:e upplagan. Wolters Kluwer.

Wetter, Folke (1929), *Straffansvar vid rus – minnesskrift utgiven av Juridiska fakulteten i Uppsala 1929 till hågkomst av dess första doktorspromotion 1629*. A.-B. Lundequistska Bokhandeln.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1973 s. 560.

NJA 2011 s. 563.

NJA 2011 s. 611.

NJA 2012 s. 45.

Hovrättsdomar

Hovrätten över Skåne och Blekinge, mål B 897-18, dom 2018-05-16.

Svea hovrätt, mål B 5776-18, dom 2018-10-12.

Hovrätten för Nedre Norrland, mål B 747-18, dom 2018-12-14.

Hovrätten för Övre Norrland, mål B 1119-18, dom 2018-12-28.

Tingsrättsdomar

Malmö tingsrätt, mål 989-18, dom 2018-03-02.

Uppsala tingsrätt, mål B 1619-18, dom 2018-05-09.

Lycksele tingsrätt, mål B 600-18, dom 2018-11-20.